

RASMLAR ASOSIDA BOLALARNING SO‘Z BOYLIгинI OSHIRISH

Isojova Mubinaxon Bahromjon qizi

Qo‘qon universiteti

Maktabgacha ta‘lim 1-24-guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20483490>

Annotatsiya

Ushbu tezisdagi rasmlar va ko‘rgazmali vositalar asosida maktabgacha hamda kichik maktab yoshidagi bolalarning so‘z boyligini oshirishning pedagogik va metodik asoslari yoritilgan. Bola shaxsining shakllanishi va ijtimoiylashuvida nutqning o‘rni beqiyos bo‘lib, lug‘at boyligini kengaytirish uzluksiz ta‘limning eng dolzarb vazifalaridan biridir. Kichik yoshdagi bolalarning fikrlashi ko‘rgazmali-obrazli xarakterga ega bo‘lganligi sababli, axborotni tasvirlar orqali qabul qilish nutqiy rivojlanishda yuqori samara beradi. Rasmlar bolaga nafaqat yangi so‘zlarni yodlash, balki narsa va hodisalarning belgilarini, ularning o‘zaro mantiqiy aloqalarini tahlil qilish imkonini beradi. Rasmlar bilan ishlash jarayonida o‘quvchilarning kuzatuvchanligi, tasavvuri va og‘zaki nutqi rivojlanadi. Shuningdek, rasm asosida savol-javob, hikoya tuzish, predmetlarni tavsiflash kabi interfaol metodlardan foydalanish yo‘llari ko‘rsatib o‘tilgan. Mazkur metod darslarni qiziqarli va samarali tashkil etishga xizmat qiladi hamda o‘quvchilarning lug‘at boyligini kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: rasmlar, so‘z boyligi, nutq o‘stirish, maktabgacha ta‘lim, syujetli tasvirlar, bog‘lanishli nutq, ko‘rgazmalilik, lug‘at boyligi, mantiqiy fikrlash, pedagogik tavsiyalar.

Kirish

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-sentyabrdagi PF-152-sonli Farmoni (“Maktabgacha ta‘lim sifati va samaradorligini yanada oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”): Bog‘chalarda bolalarning kommunikativ (nutqiy va muloqot) ko‘nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy va interaktiv vizual metodikalardan foydalanish ko‘lamini kengaytirish vazifasini yuklaydi. Rasmlar asosida hikoya tuzish orqali bolalarni maktab ta‘limiga muvaffaqiyatli tayyorlash ushbu farmonning amaliy yo‘nalishlaridan biridir.

Inson shaxsining shakllanishi, uning intellektual salohiyati va jamiyatda o‘z o‘rnini topishi bevosita nutqiy rivojlanish darajasiga bog‘liqdir. Nutq — bu nafaqat fikrni bayon qilish vositasi, balki inson tafakkurining oynasidir. Maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarda nutq o‘stirish, xususan, ularning so‘z boyligini muntazam ravishda boyitib borish ta‘lim-tarbiya tizimining eng muhim va poydevor vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki lug‘at zaxirasi boy bo‘lgan bola o‘z fikrini erkin ifodalay oladi, atrofdagilar bilan oson muloqotga kirishadi, maktabda fanlarni muvaffaqiyatli o‘zlashtiradi va unda o‘ziga bo‘lgan ishonch yuqori bo‘ladi. Aksincha, so‘z boyligi kam bo‘lgan bolalarda o‘z fikrini tushuntira olmaslik sababli tortinchoqlik, muloqotdan qochish va o‘qishga nisbatan qiziqishning pasayishi kabi muammolar yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli, yosh avlodning so‘z boyligini oshirishning eng samarali va tabiatiga mos usullarini izlab topish pedagogika sohasida doimo dolzarb bo‘lib kelgan.

Yosh bolalarning psixofiziologik tabiati va o‘ziga xos xususiyatlarini tahlil qilganda, ularning fikrlashi ko‘rgazmali-obrazli xarakterga ega ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Ya‘ni, bolalar mavhum so‘zlar, qoidalar yoki shunchaki quruq matnlarga qaraganda, ko‘rib turgan narsalarini, aniq tasvirlar va yorqin obrazlarni juda tez qabul qiladilar va xotiralarida saqlab qoladilar. Aynan mana shu xususiyat tufayli rasmlar va tasviriy ko‘rgazmali vositalar bolalar nutqini o‘stirishda, ularning

lug‘at zaxirasini kengaytirishda eng quvvatli pedagogik qurol bo‘lib xizmat qiladi. Rasm bolaga nafaqat yangi so‘zni (ot, fe‘l, sifat) mexanik tarzda yodlashga, balki o‘sha so‘z orqali ifodalanayotgan narsa yoki hodisaning mohiyatini, shaklini, rangini va harakatini vizual tarzda anglashga yordam beradi.

Rasmlar asosida ishlash uslubiyotining pedagogik qiymati shundaki, u bolaning ham passiv, ham faol (aktiv) lug‘at boyligini parallel ravishda rivojlantiradi. Kundalik hayotda yoki kitoblarda ko‘rilgan predmetli rasmlar bolaning xotirasida yangi so‘zlar zaxirasini (passiv lug‘at) hosil qiladi. Pedagog yoki ota-onaning to‘g‘ri yo‘naltirishi, rasm asosida maxsus mashg‘ulotlar o‘tkazishi natijasida esa ushbu so‘zlar bolaning nutqiy faoliyatiga (faol lug‘atga) ko‘chadi. Bola rasmdagi tasvirlarni shunchaki nomlab qolmay, ularning xususiyatlarini (“yorqin quyosh”, “ayyor tulki”) tushuntirish uchun sifatlarni, ularning harakatlarini (“qush uchmoqda”, “bola yuguryapti”) ifodalash uchun fe‘llarni faol ishlata boshlaydi. Natijada, bolaning lug‘at tarkibi so‘z turkumlari bo‘yicha boyib, tizimli shaklga keladi.

Ushbu mavzuning amaliy ahamiyati bolalarda bog‘lanishli nutqni shakllantirish jarayonida yanada yaqqol namoyon bo‘ladi. Oddiy predmetli rasmlardan murakkabroq bo‘lgan syujetli rasmlar hamda ketma-ketlikka asoslangan tasvirlar to‘plami bolani mantiqiy mushohada yuritishga undaydi. Rasm asosida qisqa hikoyalar tuzish, qahramonlarning xatti-harakatlariga baho berish, tasvirlangan voqeadan oldin nima bo‘lganligi va keyin nima sodir bo‘lishini taxmin qilish kabi mashqlar bolaning tanqidiy fikrlashini hamda ijodiy tasavvurini jadal o‘stiradi. Bola o‘z xayolidagi voqealarni rasmdagi detallar bilan bog‘lab, so‘zlarni bir-biriga grammatik jihatdan to‘g‘ri ulab, yaxlit matn yaratishni mashq qiladi. Bu esa uning nafaqat so‘z boyligini oshiradi, balki nutqining ravon, aniq va mantiqiy bo‘lishini ta‘minlaydi.

Rasmlar bilan tizimli ishlash bolaning ham passiv, ham aktiv lug‘at boyligini parallel ravishda yuksaltiradi. Predmetli rasmlar orqali ot va sifatlar (rang, shakl, hajm), syujetli rasmlar orqali esa fe‘llar va ravishdoshlar bolaning nutqiga faol singdiriladi. Ayniqsa, rasm asosida qisqa hikoyalar tuzish, tasvirdagi voqealar ketma-ketligini aniqlash va yetishmayotgan qismlarni mantiqan o‘ylab topish kabi interaktiv metodlar bolaning bog‘lanishli nutqini, tanqidiy fikrlashini hamda tasavvurini jadal rivojlantiradi. Bu jarayon bolani o‘z fikrini erkin, aniq va grammatik jihatdan to‘g‘ri ifodalashga o‘rgatadi.

Pedagogik tavsiyalarda dars va mashg‘ulotlar davomida yosh xususiyatlariga mos, yorqin, estetik jihatdan to‘g‘ri ishlangan va zamonaviy ko‘rgazmalardan foydalanish masalalariga alohida e‘tibor qaratilgan. Kattalarning roli faqat rasmda nima tasvirlanganini so‘rash emas, balki "Bu yerda nima sodir bo‘lyapti?", "Keyin nima bo‘lishi mumkin?" kabi yo‘naltiruvchi va muammoli savollar orqali bolani mustaqil fikrlashga undashdan iboratligi asoslangan. Xulosa qismida, ushbu metodikaning bolalarni maktab ta‘limiga muvaffaqiyatli tayyorlashdagi ahamiyati bayon etilgan. Materiallardan bog‘cha tarbiyachilari, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, logopedlar va ota-onalar amaliy qo‘llanma sifatida foydalanishlari mumkin.

Bugungi axborot texnologiyalari rivojlangan davrda bolalar vizual ma‘lumotlarni (multfilmlar, telefon ekranidagi tasvirlar) juda ko‘p qabul qilmoqdalar, biroq ularning jonli nutqiy muloqoti va kitobxonlik madaniyati pasayib bormoqda. Bunday sharoitda ta‘lim muassasalarida va oilada badiiy bezatilgan kitoblar, maxsus didaktik rasmlar va mantiqiy kartochkalar bilan maqsadli ishlashni tashkil etish har qachongidan ham muhimroqdir. Kattalarning vazifasi bolaga rasmni shunchaki ko‘rsatib, undagi narsalarni sanab berish emas, balki jonli va qiziqarli muloqot muhitini yaratishdir. "Sizningcha, bu qahramon nima uchun xafa?", "Unga qanday yordam berish mumkin?"

kabi muammoli va yo'naltiruvchi savollar orqali bolani gapirishga, yangi so'zlarni qidirib topishga rag'batlantirish lozim.

Mazkur ishning maqsadi rasmlar asosida bolalarning so'z boyligini oshirishning eng samarali metod va usullarini tizimlashtirish, turli guruhdagi tasviriy vositalar (predmetli, syujetli, seriyali rasmlar) bilan ishlash metodikasini ko'rsatish hamda pedagoglar va ota-onalar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Bu yondashuv bolalarning nutqiy to'siqlardan xalos bo'lishiga, fikrlash doirasining kengayishiga va ularni maktab ta'limiga har tomonlama mukammal tayyorlashga xizmat qiladi. Taqdim etilayotgan uslubiy tavsiyalar ta'lim-tarbiya jarayonini yanada mazmunli va natijali tashkil etishda muhim amaliy manba bo'la oladi.

Rasmlar asosida bolalarning so'z boyligini oshirish jarayoni zamonaviy neyropedagogika va psixolingvistika fanlarining qat'iy qonuniyatlariga tayanadi. Ilmiy tadqiqotlarga ko'ra, kichik yoshdagi bolalarda axborotning 80% dan ortig'i ko'rish analizatorlari (vizual kanal) orqali qabul qilinadi. Bola miya po'stlog'ining nutq markazlari (Broka va Vernike zonolari) ko'rish markazlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, vizual stimulyatsiya (tasvirni ko'rish) neyronlar o'rtasidagi sinaptik aloqalarni 45% ga tezroq faollashtiradi. Bu ilmiy hodisa bolada vizual obrazni ko'rganda uni so'z bilan ifodalashga bo'lgan ichki ehtiyojni, ya'ni nutq refleksini yuzaga keltiradi

Rasmlar asosida bolalarning so'z boyligini oshirish mashg'ulotlari tizimli va bosqichma-bosqich tashkil etilganda yuqori pedagogik samara beradi. Amaliyotda bolalarning nutqiy va kognitiv imkoniyatlaridan kelib chiqib, vizual materiallarni uchta asosiy guruhga ajratgan holda ishlash metodik jihatdan maqsadga muvofiqdir:

- Predmetli rasmlar (Lug'at boyligini boyitish): Alohida predmet, hayvon yoki shaxs tasvirlangan vizual vositalardir. Ushbu bosqichda bolaning passiv lug'atiga yangi otlar va sifatlar kiritiladi. Bola rasmdagi obodonchilik va tabiat elementlarini ko'rib, ularning rangini, shaklini, hajmini nomlaydi. Masalan, mevalar tasvirlangan kartochkalar orqali bola ta'm, rang va shakl bildiruvchi yangi so'zlarni o'zlashtiradi.
- Syujetli rasmlar (Fe'llar va mantiqiy aloqa): Muayyan bir voqea yoki harakat aks etgan murakkabroq tasvirlardir. Bu bosqichda bolalar nafaqat narsalarni nomlaydi, balki ularning o'zaro harakatlarini tushuntiradi. "Bu yerda nima sodir bo'lyapti?" degan savol orqali bolaning nutqiga fe'llar, ravishlar va ko'makchilar faol kirib keladi. Bola voqealar sabab va oqibatini tahlil qilishni o'rganadi.
- Seriyali (ketma-ketlikka asoslangan) rasmlar (Bog'lanishli nutq): Bir syujet chizig'iga ega bo'lgan 3-4 ta rasmlar to'plamidir. Bolalar tasvirlarni mantiqiy tartibda joylashtirib, yaxlit sarguzashtli hikoya tuzadilar. Bu metod bolaning ijodiy tasavvurini faollashtiradi, so'zlarni bir-biriga grammatik bog'lab, mustaqil matn yaratish ko'nikmasini rivojlantiradi.

Metodikaning muvaffaqiyati pedagog va ota-onaning to'g'ri muloqotiga bog'liq. Mashg'ulot davomida boladan faqat bir so'zli javobni ("Bu nima? - Olma") talab qilish yaramaydi. Aksincha, "Bu olma qayerda o'sadi?", "Uning ta'mi qanday bo'lishi mumkin?" kabi ochiq va yo'naltiruvchi savollar orqali bolani ko'proq gapirishga undash lozim. Xulosa qilib aytganda, vizual obrazlarni jonli savol-javoblar bilan uyg'unlashtirish bolaning faol so'z boyligini oshirishning eng dinamik va natijali shaklidir.

Rasmlar va tasviriy ko'rgazmali vositalar asosida maktabgacha hamda kichik maktab yoshidagi bolalarning so'z boyligini oshirish, lug'at zaxirasini boyitish va bog'lanishli nutqini rivojlantirish muammosini tahlil qilish jarayonida bir qator muhim pedagogik xulosalarga kelindi. Zamonaviy pedagogika va psixologiya fanining amaliy ma'lumotlari shuni qat'iy tasdiqlaydiki, rasmlar bilan ishlash tizimi shunchaki zerikarli mashg'ulot yoki rasmlarni tomosha qilish emas,

balki bolaning intellektual salohiyatini faollashtiruvchi, uning fikrlash doirasini kengaytiruvchi kuchli metodik jarayondir. Kichik yoshdagi bolalarning fikrlashi tabiatan ko'rgazmali-obrazli xarakterga ega bo'lganligi sababli, axborotni vizual obrazlar, yorqin illyustratsiyalar va mantiqiy kartochkalar orqali taqdim etish ularning nutqiy rivojlanishida eng yuqori samaradorlik ko'rsatkichini beradi.

Olib borilgan metodik tahlillar rasmi materiallarning bolalar nutq strukturasi majmualari ta'sir ko'rsatishini aniqladi. Predmetli, syujetli va ketma-ketlikka asoslangan (seriyali) rasmlardan bosqichma-bosqich foydalanish bolaning passiv lug'atidagi so'zlarni uning faol muloqot nutqiga (aktiv lug'atiga) muvaffaqiyatli o'tkazish imkonini beradi. Predmetli rasmlar yordamida bolaning nutqi yangi otlar va sifatlar bilan boyitilsa, syujetli va seriyali tasvirlar orqali fe'llar, ravishlar hamda bog'lovchilar bolaning gapirish faoliyatiga tabiiy ravishda singdiriladi. Ayniqsa, rasm asosida mustaqil ravishda qisqa sarguzashtli hikoyalar tuzish mashqlari bolalarni so'zlarni o'zaro grammatik jihatdan to'g'ri bog'lashga, fikrni izchil, mantiqiy va ravon bayon etishga mukammal tarzda o'rgatadi.

Ushbu amaliy-pedagogik jarayonning yana bir muhim afzalligi shundaki, u bolalarda nutq o'stirish bilan bir qatorda “soft skills” (moslashuvchan amaliy ko'nikmalar) va tanqidiy fikrlash tizimini ham jadal rivojlantiradi. Tasvirlangan voqealar sabab va oqibatini tahlil qilish, qahramonlarning xatti-harakatlariga hissiy baho berish va rasmda yashiringan detallarni qidirib topish jarayonida bolada diqqat, xotira, kuzatuvchanlik va ijodiy tasavvur kabi muhim kognitiv jarayonlar faollashadi. Bu esa bolaning nafaqat til boyligini yuksaltiradi, balki uning umumiy intellektini o'stirib, kelajakda maktab ta'limiga psixologik va ijtimoiy jihatdan muvaffaqiyatli moslashishga (adaptatsiya bo'lishiga) xizmat qiladi.

Pedagogik tajribalar natijalari shuni ko'rsatadiki, vizual materiallar yordamida so'z boyligini oshirish mashg'ulotlarining samaradorligi bevosita pedagog yoki ota-onaning to'g'ri muloqot strategiyasini tanlaganligiga bog'liqdir. Mashg'ulotlar davomida bir so'zli javob talab qiluvchi yopiq savollardan mutlaqo'zvoz kechish, aksincha, bolani fikrlashga, mushohada yuritishga va ko'proq gapirishga undaydigan muammoli hamda ochiq savollardan foydalanish metodik jihatdan majburiydir. Amaliyotda qo'llaniladigan rasmlarning estetik jihatdan go'zal, yoshga mos va zamonaviy voqelikka mos kelishi bolaning qiziqishini doimo yuqori darajada ushlab turadi.

Xulosa qilib aytganda, rasmlar asosida bolalarning so'z boyligini oshirish metodikasi ta'lim-tarbiya jarayonini qiziqarli, dinamik va yuqori natijali sarguzashtga aylantiruvchi noyob pedagogik texnologiyadir. Taqdim etilgan metodik tavsiyalar, tasniflar va savol-javob usullari maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilari, boshlang'ich sinf o'qituvchilari, logopedlar hamda ota-onalar uchun bolalar nutqini tizimli o'stirishda mukammal va samarali amaliy qo'llanma bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Maktabgacha ta'lim sifati va samaradorligini yanada oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida (PF-152-son, 30.09.2024-y.). – Toshkent, 2024.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. Yangi avlod darsliklarini yaratish va ta'lim jarayoniga joriy etish tizimini takomillashtirish to'g'risida (PQ-326-son, 18.09.2024-y.). – Toshkent, 2024.
3. Hasanboyeva O.U. va boshqalar. Maktabgacha pedagogika. / Darslik. – Toshkent: Ilm-ziyo, 2021. – 280 b.

4. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. / Darslik. – Toshkent: Tafakkur bo‘stoni, 2022. – 320 b.
5. Shirinova M.U. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturini amaliyotga tatbiq etish metodikasi. / Metodik qo‘llanma. – Toshkent, 2023. – 145 b.
6. Qodirova F.R., Toshpo‘latova Sh.Q. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o‘stirish va o‘yin faoliyati. / O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Cho‘lpon, 2020. – 188 b.
7. Nishonova Z.T., Alimova G.K. Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi. / O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. – 210 b.
8. Babayeva D.R. Bolalarni nutqini o‘stirish metodikasi. / O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: TDPU, 2019. – 176 b.
9. Yusupova P. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. / O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019. – 160 b.